

Megjelent: Probáld F.–Szabó P. (2005) Európa térszerkezetének modelljei. in: Dövényi Z.–Schweitzer F. (szerk.): A földrajz dimenziói. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2005. 159-170.o.

Európa térszerkezetének modelljei

PROBÁLD FERENC - SZABÓ PÁL

„A modellek egyik fő funkciója pszichológiai természetű: lehetővé teszik, hogy elképzeljünk és megértsünk olyan jelenségcsoportokat, amelyek esetében ez nagyságrendjük és bonyolultságuk folytán másként nem lenne elérhető.”

R. Chorley – P. Haggett (1968)

1.) A régió fogalma és a térfelosztások szintjei

A földrajztudomány egyik kortárs klasszikusa, P. Haggett (2001) találóan jegyzi meg: a geográfus szemében a régiók vizsgálatának központi szerepe épp oly nyilvánvaló, mint a keresztény számára a Biblia, a hívő muszlim számára a Korán ismeretének szükségessége. Csakhogy az utóbbi időben a régió közhelyszerű divatszóvá vált, ami az általánosan elfogadható, pontos fogalom-meghatározást immár csaknem lehetetlenné teszi. A geográfia álláspontja szerint a legszűkebb értelemben vett, komplex régió a természeti és társadalmi-gazdasági jellemzők igen széles köre által meghatározott, strukturálisan egyveretű, összefüggő térbeli entitás, amelyet a környezeti rendszer elemei között kialakult sokrétű kölcsönhatások fűznek egységbe. A gyakorlatban azonban kevésbé szigorú követelményekkel, kis számú, ámde lényegesnek tekintett ismérv alapján szokás a régiókat lehatárolni; ilyenkor tehát a funkcionális összetartozás és/vagy a belső homogenitás csekélyebb fokával is megelégszünk.

A régió fogalma – ebben a tágabb értelemben – a földrajzi környezeti rendszer szerveződésének legkülönbözőbb szintjeire alkalmazható, azaz nem köthető kizárólag az államokon belül kialakult vagy létrehozott (pl. az Európai Unió NUTS-rendszerébe foglalt) igazgatási egységekhez. A világgazdasági elemzések makrorégiói például kontinens méretűek, míg az ellenkező véget a mindössze néhány településből álló kistérségek képviselik (Nemes Nagy J. 1998).

A földrajzi térnek a vizsgált jelenségek valóságos szerveződéséhez igazodó felosztására egyebek között azért is szükség van, mert ez teszi lehetővé egy-egy szűkebb térbeli egység behatóbb, elmélyültebb vizsgálatát. Érthető tehát, hogy a geográfián kívül más természet- és társadalomtudományok is végeznek saját kritériumaikra épülő térfelosztásokat, amelyek egymástól különböző régiók meghatározásához vezetnek.

Az eredetileg tudományos szempontok alapján készült térfelosztások némelyike olykor felkelti a közvélemény-formáló politikusok és publicisták figyelmét is, és széles körben ismertté válva szinte önálló életet kezd, politikai vagy ideológiai töltést nyer, és más – nem kevésbé reális alapon nyugvó – felosztásokat háttérbe szorítva vissza is hat a társadalom térbeli szerveződési folyamataira. Ez a jelenség jól megfigyelhető, ha nyomon követjük Európa különböző 20. századi térfelosztásait, amelyeknek előtérbe kerülése vagy elhalványulása csak részben magyarázható a

kontinenst átszelő társadalmi-gazdasági törésvonalak elmozdulásával és az alapegységnek tekinthető államok határváltozásaival.

2.) Európa térfelosztásának típusai

„A modellek alapvető sajátága, hogy megalkotásuk az információk közötti szigorú szelekcióval jár: nemcsak a zajt, hanem a kevésbé fontos jeleket is ki kell szűrniük, hogy megpillantsunk valamit a dolog lényegéből.”

R. Chorley – P. Haggett (1968)

Az Európa-fogalom értelmezése az idők folyamán többször változott, és mai konvencionális (földrajzi) jelentéstartalma csak a 19. században vált általánosan elfogadottá. Különösen problematikus volt a földrész keleti lehatárolása, amihez sem a természeti viszonyok, sem a kulturális, politikai vagy gazdasági tényezők nem kínáltak biztos támpontot. Az Urál hegységet először 1730-ban P. J. Strahlenberg svéd utazó javasolta határvonalnak, majd P. S. Pallas oroszországi német geográfus népszerűsítette a földrajzosok körében, mígnem teljesen átment a széles köztudatba. Földrészünk Ázsiával közös határa, kivált annak kaukázus-vidéki szakasza azonban máig is vitatott, és az utóbbi másfél évtizedben egyes európai politikai szervezetek (EBESZ, Európa Tanács) jóval túlterjeszkedtek rajta.

Európa térfelosztása csak a 20. században került a történészeket és a geográfusokat élénken foglalkoztató, a közvéleményben széleskörű visszhangot kiváltó kérdések közé, amelynek ma már könyvtárnyi szakirodalma van (lásd pl. Halecki, O. [1995], Romsics I. [1998], Pap N. - Tóth J. [1997]). Az alábbiakban vázlatosan áttekintjük a térfelosztások legfontosabb típusait és azok tudományos és/vagy politikai hátterét; ennek során a keletkezési sorrend helyett inkább az egyszerűtől a bonyolultabb regionális felbontás irányába haladunk, a betűjelekkel pedig utalunk a típus lényegi vonásait szemléltető *grafikus modellünkre* (1. ábra).

a) A modell meghatározó vonása, hogy hívei Kelet-Európát nem tekintik kontinensünk részének. A 17. század végétől az I. világháborúig Oroszország fontos szerepet játszott az európai politikai rendszerben, és úgy tűnt, hogy jókora késéssel ugyan, de a társadalmi-gazdasági fejlődésben is a földrész nyugati felének mintáját követi. Ezért Oroszország és Európa viszonya inkább csak a birodalmon belül képezte vita tárgyát: míg az un. zapadnyikok („nyugatosok”) a kontinens többi részével való szorosabb összefonódást és az uráli határvonalat teljes mértékben elfogadták, addig a 19. század végére kikristályosodó eurázsiai koncepció követői – és részben az un. szlavofil gondolkodók is – különálló entitásnak tekintették Oroszországot.

Az első világháború és a Szovjetunió megalakulása után először 1923-ban O. Halecki lengyel történész foglalta hatásos érvrendszerbe azokat a fejlődési és kulturális különbségeket, amelyek miatt Oroszországot – talán nyugati határövezete kivételével – nem lehet Európa szerves részének tekinteni. R. Coudenhove-Kalergi, a Páneurópa-mozgalom megalapítója is csak a Szovjetunió – és a gyarmatbirodalmával összefonódott Nagy-Britannia – nélkül tartotta elérhetőnek a kontinens egyesítését, minthogy szerinte „a demokráciával való szakításával Oroszország önként levált az európai államrendszerrel.” Teleki Pál (1931) részletesebb érvelése a természeti alapokig ment vissza: „Európán csak tagolt, atlanti, sokállamú nagytájat értem, amelyet Nyugat- és Közép-Európának szokás nevezni - Oroszország nélkül. E nélkül nem azért, mert ma bolsevista, de mert mint nagytáj természetileg és emberileg a

másiknak mindig ellentéte volt: tagolatlan, a tengertől elzárt, Ázsia felé nyitott, a szibériai táj zökkenés nélküli folytatása, ázsiai népek olvasztókohója.” Európa keleti határának Teleki – ha nem is mindig konzekvensen – a Karélia és a Duna torkolata közé húzott vonalat tekintette.

Ha azonban Oroszország, ill. a Szovjetunió nem tartozik kontinensünkhöz, akkor a földrész nyugati felével szembeállítható Kelet-Európa nagyjából a német és az orosz nyelvterület között helyezhető el. Kelet-Európa fogalmának ilyen értelmezése már a két világháború közötti időszak társadalomtudományában általánosan elterjedt; ehhez igazodott hazánkban pl. Bibó István, Szabó Dezső és Németh László szóhasználat. A második világháború után ez a terminológia elsősorban nyugaton élt tovább; a geográfus A. Kolb (1962) nagy hatású kultúrföldrész (Kulturerdteil) koncepciója is határozottan különválasztotta Európát és a Szovjetuniót. A hidegháború évtizedeiben azonban egy újabb, az előzőtől némiképp eltérő felosztási modell került előtérbe.

b) A második világháború után leereszkedő vasfüggöny oly markánsan, egyértelműen osztotta Európát két nagy régióra, hogy ehhez képest minden más különbség szerepe elhalványult. Az egyik oldalt a parlamentáris demokrácia és a sikeresen működő piacgazdaság, a másik oldalt a pártállami diktatúra, valamint az államilag irányított, kudarcos tervgazdaság és a Szovjetunió abszolút hatalmi dominanciája jellemezte. Az integráció útján lépésről-lépésre haladó nyugati államok – nemcsak a köznyelv, a sajtó és a politika, hanem gyakran a tudomány fórumain is – kisajátították maguknak és újfajta identitás alapjává tették az Európa szó használatát, s a kontinens másik felét – immár a Szovjetunióval együtt – jobb esetben Kelet-Európának, többnyire azonban csak „Kelet”-nek, keleti tömbnek, szovjet blokknak nevezték (M. Foucher, 1999). Ennek a merev dichotómiának az elutasítása ekkor a pusztán tudományos igényen túl bizonyos politikai színezetet is nyert, ami főleg a Közép-Európa fogalma körül zajló vitákban volt érzékelhető.

c) A geográfia által már a 19. században alkalmazott „klasszikus” térfelosztás az égtájakat vette alapul. Így különösebb gond nélkül el lehetett különíteni a skandináv országokat magában foglaló, hűvös mérsékelt éghajlatú Észak-Európát, az óceáni Nyugat-Európát, a mediterrán Dél-Európát, valamint az erősen kontinentális, síksági jellegű Kelet-Európát; a régiók természetföldrajzi sajátosságaihoz jellegzetes társadalmi-gazdasági vonások is társulnak. Ebben a rendszerben az átmeneti jellegű Közép-Európát csak igen bizonytalanul sikerült körvonalazni: 1954-ben K. Sinnhuber már 16, egymástól lényegesen eltérő földrajzi definíciót gyűjthetett csokorba. A legnagyobb visszhangot F. Naumann német politikus 1915-ben – ill. magyarul 1916-ban – megjelent Közép-Európa (Mitteleuropa) c. műve váltotta ki, amely a korábbi nagynémet koncepciókat továbbfejlesztve komoly tudományos érveket vonultatott fel a Német Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasági integrációja mellett. Az 1920-as években a közép-európai gazdasági együttműködés egyik legismertebb szószólója a közgazdász-politikus Hantos Elemér volt, aki e sokszínű régió („kultúrkör”) keretei közé sorolta a Monarchia valamennyi utódállamát, így Lengyelországot, Romániát és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot is (Németh I. 2001). Ez utóbbi államalakulatot azonban a legtöbb korabeli definíció (pl. a francia geográfus de Martonne-é) nem számította Közép-Európához, Svájcot viszont igen. Közép-Európa fogalma – miután a második világháború után a vasfüggöny kettészelt a régiót – tartalmilag kiüresedett, és hosszú időre eltűnt a köztudatból, majd a szovjet birodalom hanyatlásának, ill. utóbb felbomlásának nyomán éledt újjá és kapott egyre szélesebb teret a politikai diskurzusban. (Jellemző M. Kuus [2004] interpretációja: „Közép-Európa létének fő értelme eleve és mindmáig abban rejlik, hogy megkülönböztesse magát Kelet-Európától.”)

d) A német és az orosz nyelvterület, ill. hatalmi szféra közötti, alapjában német érdekeltségű pufferzónát 1916-ban a geográfus A. Penck *Köztes-Európa* (Zwischeneuropa) néven különböztette meg. Ez a terminológia csak német földön vert mélyebb gyökeret, a magyar történettudományban pedig újabban Pándi L. (1995) és Romsics I. (1998) alkalmazta az újkori határváltozásoktól leginkább sújtott, a 20. században kisállamokra tagolt, Finnországtól Görögorszáig terjedő övezetre.

e) A vasfüggöny által kettévágott Közép-Európának a szovjet hatalmi szférába került – a Baltikumtól Bulgáriáig terjedő – részét O. Halecki az 1950-es években Kelet-Közép-Európa néven különböztette meg a régió gyökeresen eltérő utat járó nyugati felétől (Ausztria, Svájc, NSzK). Hazánkban Enyedi Gy. (1978) a nyolc önálló európai szocialista országra alkalmazta ezt az elnevezést. Kelet-Közép-Európát különálló – a kontinens keleti és nyugati részétől egyaránt különböző – „hibrid módon kettős arculatú” régióként határozta meg számos történész is, akik közül Szűcs J. és Hanák P. (1986) neve emelhető ki.

f) Az 1970-es és 1980-as évek történészi vitáinak számos résztvevője – pl. Niederhauser E., ill. Berend T. I. és Ránki Gy. – kontinensünk keleti felének egyik alrégiójaként tekintett Kelet-Közép-Európára. (Közép- és Kelet-Európa összevonásából ekkor alkották meg a zavaros, de szinte kiírthatatlan „Közép-Kelet-Európa” fogalmat.) A történeti-földrajzi régiók elhatárolása és elnevezése nyilvánvalóan függ a tanulmányozott korok valós folyamataitól, de pl. Kelet- és Közép-Európa fundamentális egységének hangsúlyozása mögött aktuális ideológiai-politikai szándékok is fölsejlettek.

g) Az Európa Tanács a kontinens társadalmi-gazdasági kettészakadásának idején – 1965 és 1970 között – geográfus szakértői konferenciák sorozatát szervezte meg földrészünk lehatárolásának és térfelosztásának tisztázására. Az elfogadott ajánlást (H. J. Sattler, 1971) számos ország földrajz-tantervében és atlaszaiban alkalmazták, s így komoly közvélemény-formáló jelentőségre tett szert. A felosztás visszahelyezte jogaiba Közép-Európa már-már elfeledett fogalmát, és önálló régióként szerepeltette Délkelet-Európát. (A kettő között – a kontinens államai között egyedüli kivételként – Románia hovatartozása maradt bizonytalan.)

h) Végül említést érdemel az a modell, amely a nyugati és a keleti kereszténység között a 11. században kialakult határt tekinti a legfontosabb ma is érvényes törésvonalnak Európa térképén. A 19.-20. századi orosz szlavofil gondolkodóktól, majd J. Bidlo cseh történésztől az utóbbi évtized egyik tudományos bestsellerét megalkotó amerikai S. Huntingtonig számos híve volt e koncepciónak, amelyet újabban Jugoszlávia felbomlása is igazolni látszott. (Szlovénia ma már egyértelműen Közép-Európa-hoz sorolható.) Valószínű azonban, hogy az Európai Unió további keleti bővítése és a szekularizáció folyamata révén e civilizációk közötti választóvonal a jövőben halványulni fog.

3.) Alternatívák és következtetések

Az eddig felvázolt modellek mindegyike többé-kevésbé szubjektíven megválasztott minőségi jellemzőkön alapult. Más úton próbálta megoldani Európa kultúrföldrajzi tagolásának problémáját T. G. Jordan (1996), akinek kísérlete azért is figyelemreméltó, mert – amerikai lévén – a kívülálló tárgyilagosságával kezelhette a kérdést. Jordan a természeti és a társadalmi-gazdasági szférából vett, jobbra mennyiségi határértékhez köthető, nagy számú jellemző elterjedését vizsgálva megállapította, hogy az „európai ismérvek” teljeskörűen csak a kontinens nyugati-középső részén találhatók meg, s innen távolodva – kivált kelet felé – egyre csökkenő

számban vannak jelen. A földrészt tagoló legfontosabb meridionális törésvonal Jordan szerint a nyugati és az ortodox kereszténység, a kevésbé markáns kelet-nyugati irányú határ pedig a protestanizmus és a katolicizmus elterjedésterülete között húzódik. Csokorba gyűjtve a kontinens nyugati és keleti, északi és déli felének kultúrföldrajzi jellemzőit, végül négy szektorra osztott centrum-periféria modellben foglalta össze Európa térszerkezetét (2. ábra). A modell alapjául szolgáló részletes térkép azt is megmutatja, hogy a választóvonalak nem mindenütt köthetők államhatárokhhoz, és hogy a fejlett centrum valójában aszimmetrikus: nyugaton jóval nagyobb kiterjedésű, mint keleten.

Európa térfelosztási modelljeinek sorát elvileg teljesen új elemmel gazdagította Tóth József (2004), aki – felismerve, hogy az államhatárok olykor nyelvi, kulturális, vallási vagy gazdasági okokból összetartozó régiókat szabdalnak szét – egy külön, általa „ország”-nak nevezett szintet iktatott az államok és a nagytérségek közé. Kontinensünk területén jelenleg 45 állam osztozik, míg Tóth József 17 „országot” különböztet meg. A térstruktúra ezen elemeinek fontossága vélhetően akkor és olyan mértékben növekedhet majd, amikor és amennyire a mostani államok szerepe – pl. az Európai Unió föderatív jellegének esetleges erősödése nyomán – elhalványodik.

A kontinensünkön végbemenő társadalmi-gazdasági vagy geopolitikai változások nemcsak a regionális tagolódás finomabb részleteit, hanem a különböző térfelosztási modellek érvényességét is befolyásolják. A 20. század folyamán egyes országok felzárkóztak, mások leszakadtak a gazdasági versengésben, a felgyorsult asszimilációs és migrációs folyamatok, valamint az erőszakos ki- és áttelepítések lényegesen módosították számos etnikum elterjedését, s több ízben került sor határváltozásokra - értelemszerűen ideszámítva új határok létrejöttét és régiók eltűnését is. Mindezekkel a tényezőkkel a jövőben úgyszintén számolni kell. (Csupán a „tudományos szocializmus” hirdette – fittyet hányva a marxi dialektika elvének is –, hogy a második világháború után kialakult államhatárok „örök időkre szólók”.) Nagy a valószínűsége annak, hogy az Európai Unió bővítése a keleti szláv tömb vagy Oroszország határainál ér véget, és akkor kontinensünk adekvát térfelosztása az 1. ábra a) jelű, többek között Teleki nevével összekapcsolható modelljének fog megfelelni.

Felmerül az a – geográfusok körében régóta vitatott – kérdés is: vajon az időben nyilvánvalóan változó régiók valós térbeli entitások, avagy a megismerésre törekvő, rendszerező tudat termékei. A pozitivista ismeretelméleti felfogás szerint a régiók objektíve adóttak. (Amint azt Tóth József [2004] klasszikus tömörséggel megfogalmazta: „Kell nekünk régió? Nem kell, van. Ismerjük fel!”) A „divatos” posztmodern filozófiai irányzatok viszont épp ellentétes következtetésre vezetnek; eszerint a régió mindig egy adott kommunikatív megkülönböztetésből adódóan válik önálló entitássá, és így lényegében diszkurzív termék (Varró K. [2004]). Az európai térfelosztások áttekintése véleményünk szerint inkább egy közbülső álláspontot látszik igazolni: *a régiók elkülönítése mindig valós különbségeken alapul, ám az már a diszkurzív pozíciótól függ, hogy e különbségek közül melyik milyen jelentőségre tesz szert.* Egy hasonlattal élve: a bankjegyek holografikus biztonsági elemei a rájuk eső fénytől és a szemlélő tekintetének látószögétől függően más-más képet, ill. rajzolatot mutatnak; egyik rajzolatról sem állítható azonban, hogy kevésbé lenne valóságos a másiknál.

4. Térszerkezeti modellek - vagy „geodesign”?

„A modellek tagadhatatlanul szépek, és az ember joggal lehet büszke, ha a társaságukban mutatkozik. Vannak azonban rejtett hibáik. Végül is nem az a kérdés, hogy szemrevalók-e, hanem hogy boldogan lehet-e együtt élni velük.”

R. Chorley – P. Haggett (1968)

A térfelosztáson túlmutató, Európa finomabb társadalmi-gazdasági térszerkezetének feltárására irányuló kutatások az utóbbi néhány évtizedben élénkültek meg, és eredményeiket gyakran a kontinens térképére vetített modellszerű ábrák formájában foglalták össze. A legnagyobb figyelmet minden bizonnyal földrészünk gazdasági magterületének, ill. a hozzá kapcsolódó fejlődési tengelyeknek az elhelyezkedése keltette. Ebben a vizsgálódási körben klasszikusnak számít R. Brunet (1989) tanulmánya, aki 165 európai város adatainak elemzése alapján egy Londontól Milánóig húzódó, enyhén ívelt centrumtértséget határolt le, amely a Gottmann által korábban „európai megalopolisz”-nak nevezett urbanizált régiót is magában foglalja. A Brunet által „kék banánnak” nevezett képződmény súlypontja a 20. század folyamán dél felé – a Ruhr-vidékről Dél-Németországba – tolódott el, és az elmúlt évtizedekben egy új fejlődési övezet – a mediterrán „európai sunbelt” csatlakozott hozzá. A „kék banán” térszerkezetében – Francia- ill. Németország területén – Brunet szerint egy-egy „indukált fejlődési zóna” húzódik; ezek felvirágoztatását az érintett kormányok is prioritásaik közé sorolták, s így a kék banán egy Párizsig terjedő „francia ívvel” és egy Hamburgot is magában foglaló „német púppal” bővült.

A modell-szerűen egyszerűsített és jól csengő névvel ellátott ábrázolások nyilvánvalóan igen alkalmasak voltak a szélesebb közvélemény és a politikai döntéshozók érdeklődésének fölkeltesére; így aztán a „kék banán” valóságos divathullámot indított el. Az Európai Unió pl. a London-Párizs-Milánó-München-Hamburg ötszöget (pentagont) állította az előtérbe, mint a globális integráció centrumtértségét. K. R. Kunzmann (1992) szerint a nagyvárosok és vonzáskörzeteik által kirajzolt „szőlőfürt”, L. van der Meer (1998) szerint a nagyvárosokat közlekedési-távközlési tengelyekkel összefűző „vörös polip” a gazdasági fejlődés magterülete (ld. P. J. Taylor és M. Hoyler (2000)). A „kék banán” halovány keleti tükörképeként G. Gorzelak (1996) térképre vitte a Gdansk-tól Prágán át Budapestig ívelő, hamar népszerűvé vált „bumeráng” körvonalait. Legújabbán R. Brunet (2002) Európa térfelosztási és térszerkezeti modelljeinek egyesítésére tett érdekes kísérletet. Eszerint az észak-déli és kelet-nyugati aszimmetria, a „kék banán”, valamint a körülötte kialakult, ÉNy-DK-i hossztengelelű, elliptikus centrum-periféria rendszer, végül pedig a városok három fő irány mentén rács-szerűen elrendeződő hálózata (treillage) lennének kontinensünk térszerkezetének alapvető elemei.

Amilyen mértékben gyarapodott a geodesign divatjába illeszkedő modellek száma, úgy vált az utóbbi évtizedben egyre inkább kérdésessé a mögöttük meghúzó tartalom és valós kutatási teljesítmény. Míg e tanulmány első részében magunk is grafikus modellekbe rendezve igyekeztünk szemléltetni a különböző konkrét térfelosztások lényegi vonásait, ezúttal azt tesszük vizsgálat tárgyává, vajon az európai centrumtérsegre vonatkozó elképzelések valósághűen tükrözik-e a meglévő térszerkezeti különbségeket.

A regionális egyenlőtlenségi vizsgálatok általában az Európai Unió hivatalos dokumentumainak a fejlettség mérőszámaként használt mutatóját, a vásárlóerő-paritáson számított GDP/fő értéket veszik alapul (3. ábra). Az ebből kirajzolódó kép¹ meglehetősen szabálytalan elrendeződést tükröz, amelyből többé-kevésbé határozottan csak a Dél-Németország, Ausztria, Svájc és Észak-Olaszország által alkotott egységes tömb emelkedik ki. Jóval átlag feletti fejlettséget mutat azonban számos ritkán lakott észak- és nyugat-európai régió is, amelyek a centrumtértség fogalmába semmiképp sem illenek bele.

A gazdasági fejlettség szintje tehát önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a kontinens magterületére jellemző, magas szintű központi funkciókat valamely térség magához vonzza; ehhez a *gazdasági teljesítmény nagyfokú területi koncentrációjára*, ill. az ebből fakadó előnyökre is szükség van. Ezért közelebb visz a centrum lehatárolásához, ha a *népsűrűséget és a gazdasági fejlettséget* együttesen kifejező *gazdasági sűrűség* (GDP/km²) meglehetősen ritkán alkalmazott mértékszámát visszük térképre (4. ábra)². Így már elég egyértelműen kirajzolódik egy Közép-Angliától Közép-Olaszországig húzódó, területileg összefüggő ív, ahol a gazdasági sűrűség több mint 80%-kal az uniós átlag felett van, és amely – bár dél felé messzebbre nyúlik – kissé valóban a Brunet-féle „kék banánra” emlékeztet.³ (A hasonlóság a szabálytalan kiszögelléseket letompító izovonalas ábrázolással, valamint a *területi mozgó átlagolás* módszerével alkalmasint még növelhető is lenne.) A centrumtértség szabályos alakját azonban torzíttja Valloniának és Rajna-vidék–Pfalznak a szerkezeti válsággal magyarázható, kissé alacsonyabb fejlettségű foltja, valamint az a „gyűrű”, amely az Alpok ritkán lakott hegyvidékén, Kelet-Svájc és Tirol területén szűkíti le a magterület sávját. Ezen a területen kívül, „magányos szigetek” formájában jelennek meg egyes nagyvárosok, ill. fővárosok, pl. Párizs, Madrid, Berlin, Bécs, Stockholm gazdasági csomópontjai (Tóth József szavaival: *szívterületek*), valamint pár jellegzetes iparvidék (Szászország, Baszkföld). Európa keleti felében kizárólag néhány főváros, ill. a hozzá tapadó régió (Prága, Pozsony, Budapest, Bukarest⁴) mutatja – inkább csak pontszerűen – a kontinentális centrumtértségben megfigyelt gazdasági sűrűsödést; hosszabb, esetleg az országhatárokon is átnyúló tengelyek léte nem igazolható. A sokat emlegetett mediterrán ívet térképünkön egyedül Katalónia képviseli. Csak ha a gazdasági sűrűség ábrázolásának küszöbértékét jóval alacsonyabbra – az EU átlagának megfelelő szintre – szállítjuk le, akkor csatlakozik ide Valencia és Dél-Olaszország jórésze egészen Apuliáig, ám az ív Dél-Franciaországban még így is megszakad. Ugyanakkor a centrumtértség nyúlványokat bocsát ki keleten Tübingen át a lengyel határig, északon pedig Wales és Skócia néhány régiójával egészül ki. Északon Dánia, keleten Szilézia különálló, szigetszerű foltot képez. A különféle modellekben szereplő fejlődési tengelyek akkor sem jelennek meg, ha az utóbbi évtized *gazdasági növekedésének* regionális különbségeit ábrázoljuk; e tekintetben inkább csak a periférikus térségek jobb teljesítménye látszik valóságosnak.

¹ Vizsgálatunk területi alapegységeit az EU, valamint Románia és Bulgária NUTS-2 szintű régiói, valamint Norvégia és Svájc 7-7 régiója képezték.

² A GDP területre vetített értékei a fejlettségi mutatónál jóval nagyobb területi eltéréseket mutatnak. Az EU(25) területén a GDP/km² súlyozott relatív szórása 286%, míg a GDP/főé csak 42%. A kétféle mutató lényeges elvi különbségét jól jelzi, hogy közöttük számításaink szerint csak gyenge közepes területi korreláció van ($r=0,45$).

³ Két ábránk összehasonlítását segíti, hogy mindkettőn a mutatóérték szerinti sorrend alapján a felső harmadba került elemeket (régiókat) tüntettük fel.

⁴ Itt jelentős szerepe van a közigazgatási beosztásnak: pl. Varsó vagy Szófia a hozzá csatolt tágas „holdudvar” miatt nem éri el a sűrűségi küszöbértéket.

A gazdasági fejlettség és sűrűség térképeinek részletesebb – a fentiekben csak vázlatosan összefoglalt – elemzése arra utal: Európa regionális sokszínűsége minden általánosítást megnehezít. Van tehát igazság J. Goddard (1995) ironikus véleményében, aki szerint kontinensünk térképének tarkasága egy gyümölcszalátás táléhoz hasonlatos, és ezért szimpla banán- vagy szőlőfürt-moddal közelítőleg sem írható le. Vizsgálatainkból kitűnik, hogy a gazdasági sűrűség ismerve alapján – megfelelő generalizációval – igazolható a „kék banánnak”, mint európai centrumtériségnek a realitása, a különféle modellek egyéb látványos elemeinek valóság tartalma viszont megkérdőjelezhető. Ámde ha az elbűvölő modellek a politikások és/vagy a kutatók fantáziáját megragadva további kutatásra ösztönöznek, akkor mégsem minősíthetők teljesen haszontalannak, s akár együtt is lehet élni velük.

Irodalomjegyzék

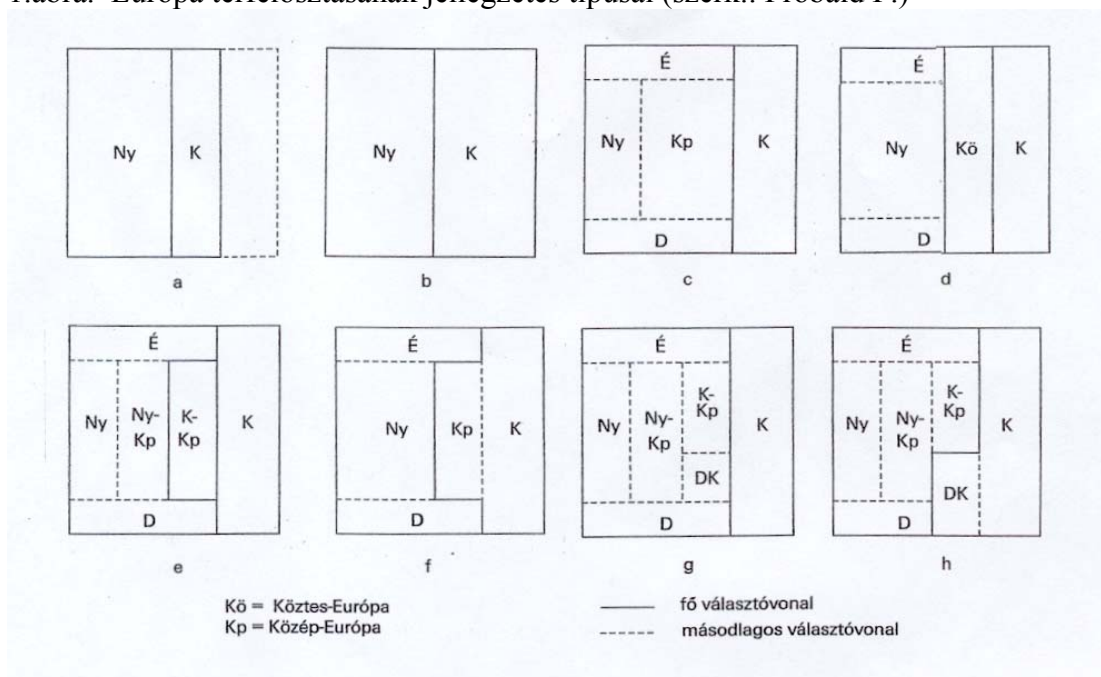
- Brunet, R. 1989: Les villes Européennes. Reclus/Datar, Paris
- Brunet, R. 2002: Lignes de force de l'espace Européen. *Mappe Monde* 66, 14-19. p.
- Chorley, R. – Haggett, P. 1968: *Socio-economic Models in Geography*. Methuen, London
- Enyedi Gy. 1978: Kelet-Közép-Európa gazdasági földrajza. Közgazdasági és Jogi K., Bp.
- Foucher, M. 1999: Európa-köztársaság. Történelmek és geográfiák között. Napvilág, Bp.
- Goddard, J. 1995: Information and Communication Technologies, Corporate Hierarchies and Urban Hierarchies in the New Europe. In: Brotchie, J. et al.: *Cities in Competition. Productive and Sustainable Cities for the 21st Century*, 127-138. p., Longman, Melbourne.
- Gorzalak, G. 1996: The Regional Dimension of Transformation in Central Europe. RSA, London
- Haggett, P. 2001: *Geography: a Global Synthesis*. Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Halecki, O. 1995: A nyugati civilizáció peremén. Kelet-Közép-Európa története. Osiris-Századvég, Bp.
- Jordan, T. G. 1996: *The European Culture Area*. 3-d ed. Harper Collins, New York.
- Kolb, A. 1962: Die Geographie und die Kulturerdteile. *Wissmann Festschrift* 42-49. p. Tübingen
- Kunzmann, K. R. 1992: Zur Entwicklung der Stadtsysteme in Europa. *Mitteilungen der Österr. Geogr. Ges.* 134, 25-50. p..
- Kuus, M. 2004: Europe's eastern expansion and the reinscription of otherness in East-Central Europe. *Progress in Human Geography* 28, 472-483. p.
- Nemes Nagy J. 1998: A tér a társadalomkutatásban. Hilscher, Bp.
- Németh I. 2001: Európa-tervek 1300-1945. ELTE Eötvös Kiadó.
- Pándi L. 1995: Köztes-Európa 1763-1993. Osiris-Századvég, Bp.
- Pap N.- Tóth J. 1997: Európa politikai földrajza. JPTE, Pécs.
- Romsics I. 1998: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában. Napvilág, Bp.
- Sattler, R. J. 1971: *Europa - Geschichte und Aktualität des Begriffes*. Limbach, Braunschweig

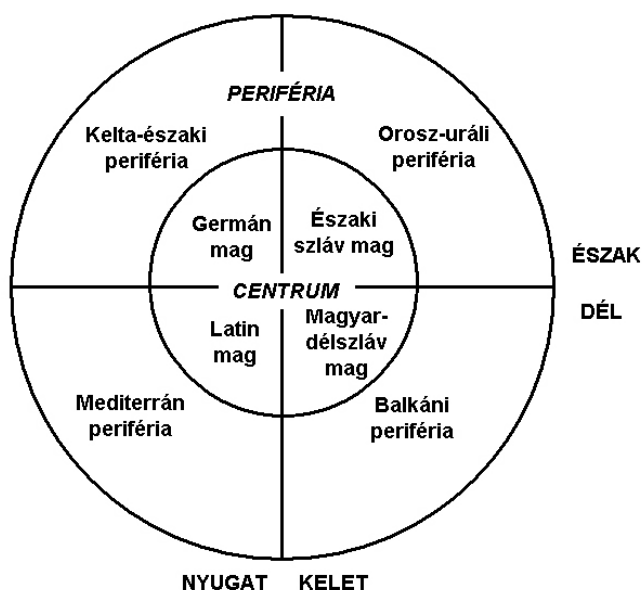
- Szűcs J.- Hanák P. 1986: Európa régiói a történelemben. MTA TTI-OPI, Bp.
- Taylor, P. J. - Hoyler, M. 2000: The Spatial Order of European Cities under Conditions of Contemporary Globalization. TEGS 91, 176-189. p.
- Teleki P. 1931: Az európai probléma. Magyar Szemle XI. 209-220. p.
- Tóth J. 2004: Kell nekünk régió? Iskolakultúra XIV./11. 48-68. p.
- Varró K. 2004: A régió mint diszkurzív termék. Tér és Társadalom XVIII, 73-91. p.

ÁBRÁK:

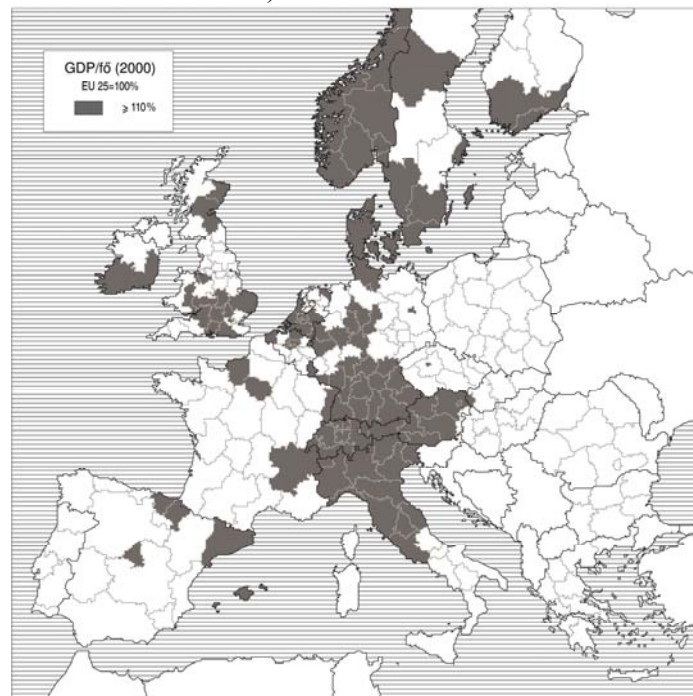
1. ábra. Európa térfelosztásának jellegzetes típusai (szerk.: Probáld F.)

2. ábra. Európa térszerkezeti modellje T. G. Jordan (1996) szerint

3. ábra. Az Európai Unió (25) átlagánál fejlettebb gazdaságú régiók. (Forrás: Eurostat 2003, szerk.: Bottlik Zs. és Szabó P.)

4. ábra. A gazdasági sűrűség alapján kirajzolódó centrális régiók (Forrás: Eurostat 2003, szerk.: Bottlik Zs. és Szabó P.)

